

сплати банками податків та їх відповідність даним обліку та звітності, чинному законодавству.

Методи судово-економічної експертизи.

Загальним методом судово-економічної експертизи є сукупність способів і прийомів, які застосовуються експертом при дослідженні документів бухгалтерського, податкового обліків, фінансової звітності і інших матеріалів.

При проведенні експертного дослідження і дачі висновку, експерт-економіст використовує не тільки спеціальні знання по теорії і практиці бухгалтерського, податкового обліків, але і значною мірою використовує логіку як науку про закони мислення, які ведуть до істини. Закони логіки використовуються експертом не тільки в процесі дослідження, але і в завершальній фазі експертизи – складання висновку, яке повинне бути логічно обґрунтованим і суворо послідовним.

Процес проведення дослідження є складним комплексом дій, що складаються з отримання за допомогою певних прийомів необхідних

11
початкових даних, перевірки їх, виявлення суперечностей досліджуваних даних з іншими матеріалами справи, встановлення причинного зв'язку між ними і зрештою – встановлення істини.

Для судово-економічної експертизи, як і для інших галузей знань, загальним методом пізнання є діалектичний метод. Застосування діалектичного методу є творчим процесом, що вимагає глибоких спеціальних знань у області бухгалтерського обліку і розуміння специфіки предмету судово-економічної експертизи.

Аналізуючи, узагальнюючи і оцінюючи обліково-звітні дані, експерт-економіст, перш за все встановлює факти, які служать початковим матеріалом для подальшого визначення внутрішнього зв'язку між ними, їх суть і значення.

Тільки після вивчення матеріалів справи і їх аналізу експерт визначає напрямок дослідження і вибирає той або інший практичний прийом, який найкращим чином дозволить одержати конкретні

дані, які дозволяють обґрунтувати зроблені висновки з поставлених на вирішення експертизи питань.

При цьому, експерт аналізує операцію, відображену в первинних документах, облікових регістрах, фінансовій звітності, перевіряє її відповідність вимогам бухгалтерського, податкового обліку, нормативним документам, проводить арифметичну перевірку. Висновки, які зроблені експертом при дослідженні повинні бути засновані на достовірних облікових даних.

Для забезпечення повноти дослідження господарських операцій, предмету судово-економічної експертизи необхідно в сукупності використовувати методи економічного аналізу.

У експертній практиці застосовуються наступні методи економічного аналізу: - горизонтальний (періодичний) аналіз; вертикальний (структурний) аналіз; трендовий аналіз; аналіз відносних показників (коефіцієнтів); порівняльний аналіз.

Спеціальними методами, які накопичені експертною практикою і розроблені теорією судової бухгалтерії є документальна перевірка, зіставлення документів, моделювання. Використання методів в сукупності із спеціальними способами і прийомами дозволяє експерту всесторонньо і якнайповніше проводити дослідження.

Систему методів, способів і прийомів проведення судово-економічних досліджень подано на рисунку 1.1

Документальна перевірка.

Основними прийомами методу документальної перевірки є:

- 1) перевірка правильності і обґрунтованості складання первинної документації господарських операцій;
- 2) перевірка правильності і обґрунтованості відображення господарських операцій у регістрах бухгалтерського обліку;

3) перевірка правильності відображення операцій способом подвійного запису (складання бухгалтерських проводок);

4) перевірка відповідності проведених операцій вимогам нормативних документів.

Метод документальної перевірки включає три способи перевірки документів: по формі, арифметичну і нормативну.

Перевірка документів і записів по формі полягає у встановленні правильності заповнення реквізитів документів відповідно до вимог нормативних документів.

Арифметична перевірка документів полягає у встановленні правильності арифметичних підрахунків, виведених підсумків і таксування.

Нормативна перевірка документів дозволяє встановити відповідність відображення господарських операцій у бухгалтерському, податковому обліку та фінансовій звітності підприємств чинним нормативним актам.

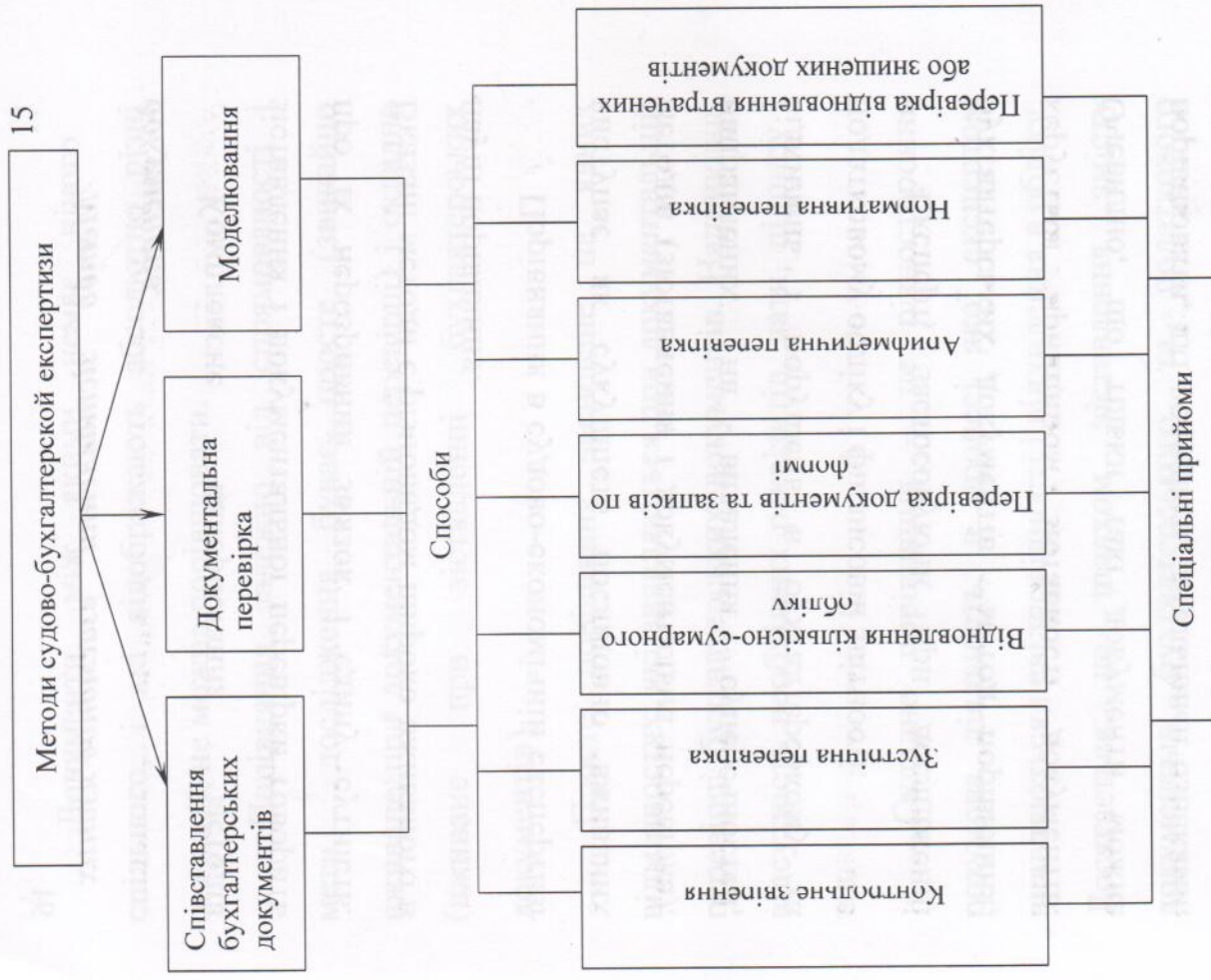

Рис. 1.1 Схема системи методів, способів і прийомів економічних досліджень.

Метод зіставлення взаємопов'язаних документів.

Комплексне використання методів зіставлення і документальної перевірки говорить про їх нерозривний зв'язок і єдину сутність. Вказані методи є різновидом широко вживаного в науці порівняння.

Порівняння в судово-економічній експертизі виступає як сукупність послідовно вживаних методів (зіставлення і документальна перевірка), направлених на виявлення суперечностей, відхилень і порушень в бухгалтерському та податковому обліку і фінансовій звітності.

Експерт, застосовуючи при дослідженні бухгалтерських документів метод порівняння, керується принципом зіставності документів. Очевидно, що тільки такі документи можна порівнювати, які володіють загальними ознаками, тобто зв'язані єдністю відображення якої-небудь господарської операції, мають однакові реквізити і

Т.Д.

Документи, між якими немає нічого спільного, і які відображають абсолютно різні операції, не можна порівнювати.

Порівняння залежно від спрямованості і мети дослідження буває просте (звичайно вживане при документальній перевірці) і складне (вживане при зіставленні бухгалтерських документів).

Просте порівняння засноване на явних відмінностях, які виявляються при документальній перевірці бухгалтерських документів. Наприклад, відсутність необхідних реквізитів, дати, підпису і т.д.

Складне порівняння – це різностороння розумова діяльність, в процесі якої експертом виявляються невідповідності і відхилення в обліку. Досягається це шляхом зіставлення змісту документів бухгалтерського та податкового обліку з вимогами нормативних документів по бухгалтерському обліку та оподаткуванню.

Т.Д.

Облікові реєстри та зведені бухгалтерські документи мають різну побудову та взаємозв'язок показників. Основна вимога, яка ставиться до них, - правильність та своєчасність їх заповнення, відповідність записів у них даним первинних документів. Встановлення правильності заповнення облікових реєстрів є частиною документальної перевірки.

Методом зіставлення дані первинних документів зіставляються з даними облікових реєстрів.

Як способи дослідження документальних даних виділяються зустрічна перевірка документів, взаємний контроль, відновлення кількісно-сумового обліку, контрольне звірення даних про рух товарно-матеріальних цінностей.

Кожний з цих способів включає велику кількість прийомів, яка з розвитком теорії і практики судово-економічної експертизи безперервно зростає.

Види прийомів зіставлення документів.

Зіставлення інформації і даних, що містяться в різних примірниках одного і того ж документа. Найбільше в практичній діяльності вказаний прийом використовується при зіставленні накладних на відпуск товарів (продукції), які складаються в двох примірниках. Вказаний прийом зіставлення документів дозволяє встановити дійсні об'єми (кількість, якість, ціна) проведених господарських операцій і суб'єктів, які здійснили ці операції.

Зіставлення даних, які містяться в накладних і інших документах, що відображають надходження товарно-матеріальних цінностей, з даними, які містяться в документах організації, що здійснюють перевезення товарів (продукції), а також даними про оплату вказаних послуг. Застосовуючи даний прийом зіставлення документів можливо встановлення фактів використання кільका разів первинних документів для оприбуткування матеріальних цінностей. Це означає, що можуть бути

використані документи, в яких відображені менші об'єми виконуваних операцій.

Наступним прийомом зіставлення документів, є звірка даних первинних документів, записів бухгалтерського обліку, що відображають оприбуткування товару (продукції) і даних про витрату товарно-матеріальних цінностей. Вказаний прийом дозволяє перевірити зворотні операції, тобто відповідність записів, які відображені в зведених, накопичувальних документах і облікових регістрах бухгалтерського обліку і встановити факти меншого оприбуткування певного виду товару і відображення в облікових регістрах. Крім того, при перевірці первинних документів на відпуск товару встановити, що підприємство реалізувало більше товарів, ніж було його фактично по документах.

Наступний спосіб, що входить в метод зіставлення, є зустрічна перевірка документів. Зустрічна перевірка документів полягає в

зіставленні окремих примірників одного і того ж документа, що знаходяться в різних підприємствах, а також документів, які пов'язані між собою по одній і тій же операції (накладна, товаро-транспортна накладна, перепуска на вивіз товару і т.п.).

Мета такого зіставлення — встановити тотожність даних, які містяться у всіх примірниках відповідного документа. Наприклад, при відпуску і оприбуткуванні товарно-матеріальних цінностей може заповнюватися підроблений примірник накладної, який не відрізняється від справжніх по даті, номеру і підсумковій сумі, але відрізняється по кількості вказаних цінностей. Тому при зіставленні різних примірників таких документів, вилучених з різних організацій, можна знайти розбіжності, що свідчать про факти порушень.

Крім того, способом зустрічної перевірки можуть зіставлятися дані різних видів обліку — бухгалтерського, податкового, оперативного і

статистичного, а також різні документи і облікові дані, в яких прямо або побічно відображається операція, що перевіряється.

Найпоширенішими прийомами взаємного контролю є:

- зіставлення даних в документах, що відображають операції отримання-видачі матеріальних цінностей, з даними документів, що відображають здійснення інших операцій, які пов'язані з цими операціями. Наприклад, нарахування зарплати працівникам за вантаження-розвантаження цих цінностей, оплата транспорту за переміщення цих вантажів і т.п.;

- зіставлення даних про переміщення товарно-матеріальних цінностей з даними про тару і вантажопідйомність транспортних засобів, в яких вони перевозилися. Цей прийом пов'язаний з тим, що певні види вантажів потребують спеціальної тари, облік якої ведеться окремо за спеціальними правилами. А дані про вантажопідйомність транспортних засобів дадуть інформацію про

максимально можливу кількість вантажу, яка може бути вивезена даною кількістю транспорту;

- зіставлення даних бухгалтерського обліку з даними оперативного обліку. Наприклад, дані про нарахування заробітної плати по певній операції необхідно зіставити з даними маршрутних листів, де вказано, скільки деталей пройшло вказану операцію;

- зіставлення даних бухгалтерського обліку з матеріалами інших служб підприємства, які пов'язані з окремими операціями (картотеки складів, транспортні документи, дані відділів кадрів). Наприклад, бухгалтерські документи про відвантаження продукції на підприємствах, де існує пропускна система, повинні бути зіставлені з пропусками на вивіз продукції, де також вказується кількість місць, вага або кількість продукції. Проте, результати такого зіставлення не можуть бути підставою для категоричних висновків експертів, а дають лише напрями для правильного розслідування;

- зіставлення даних в документах, що відображають видачу грошових коштів, з документами, що є підставою для нарахування і виплати грошових сум. При цьому прийомі найчастіше виявляються невідповідності платіжних відомостей по видачі заробітної плати документам, підтверджуючим виконання сплачених робіт.

При розгляді документів бухгалтерського і податкового обліку та звітності, як об'єктів судово-економічної експертизи, експерт вивчає їх з наукової точки зору і робить висновки, які не повинні виходити поза межі його спеціальних знань: вказує на неправильність оформлення документів, наявність чи відсутність обов'язкових реквізитів, арифметичні помилки, невідповідність даних обліку і звітності. Неприпустимо надання експертом юридичної оцінки фінансово-господарським операціям, а також визначення їх місця та доказовості у кримінальному провадженні

або цивільній, господарській, адміністративній справах.

Експерти-економісти проводять дослідження та надають висновки на підставі документів, які підтверджують господарські операції у відповідності до вимог чинного законодавства, яким регулюється документування та відображення у обліку і звітності тих, чи інших операцій. Це впливає із змісту експертних спеціальностей – дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій. У разі, якщо дані обліку суперечать фактичним обставинам і іншим доказам по справі, то оцінку таких доказів проводять судово-слідчі органи. Надання оцінки показанням свідків та іншим доказам, припущення щодо відсутності можливості виконання операцій виходить за межі компетенції експертів.

Метод моделювання.

Метод моделювання використовується у разі втрати або знищення частини документів.

Кожна господарська операція в бухгалтерському обліку, спочатку фіксується первинним документом, потім відображається в бухгалтерських регістрах на підставі даних первинних документів. Тобто вона реєструється як на рахунках, так і в угруповувальних або накопичувальних відомостях, в журналах ордерів, в Головній книзі, оборотній відомості по синтетичним рахункам і в балансі – залежно від облікової політики підприємства.

Таким чином, за відсутності документів неможливо вирішити питання, поставлені перед експертом, без відновлення в обліку господарських операцій і облікових записів в тій формі, в якій вони спочатку були відображені.

Слід зазначити, що відновлення обліку проводиться ревізорами і в компетенцію експерта-економіста не входить.

Відновлення обліку абсолютно не означає того, що документи повинні бути заново оформлені і підписані відповідними особами. Це було б не відновленням обліку в його первинній формі, а складанням нових документів, що мають абсолютно іншу доказову цінність, ніж відновлений облік. Суть відновлення полягає у відтворенні господарської операції в тій формі, в якій вона витікає з наявних облікових даних.

Відновлення втрачених документів (відновлення не самих документів, а відображених в них господарських операцій) досягається через побудову моделі, тобто створення такої матеріальної системи, яка служила б джерелом інформації про відомості, що містяться в ньому.

Метод моделювання необхідно застосовувати в сукупності з іншими методами судово-економічної експертизи.

Широко застосовується метод моделювання при розрахунку неодержаного доходу (упущеної вигоди).

Перелік літератури.

1. Виноградов И.В., Кочаров Г.И., Селиванов Н.А. Экспертизы на предварительном следствии. Пособие для следователей, судей и экспертов. – М., 1967.
2. Матусовский Г.А. Экономические преступления. Криминалистический анализ. Х.: Консум, 1999. – 478 с.
3. Мумінова-Савіна Г.Г. Судово-бухгалтерська експертиза: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – 202с.
4. Ромашов А.М. и др. Актуальные проблемы развития судебно-бухгалтерских экспертиз. Сборник научных трудов. – М., 1974. – 155с.
5. Степуненкова В.К., Пилишкин С.А. Основные методы судебной планово-экономической экспертизы: Ученое пособие. – М., 1987. – 88 с.

Експерти-економісти проводять дослідження та надають висновки на підставі документів, які підтверджують господарські операції у відповідності до вимог чинного законодавства, яким регулюється документування та вдображення у обліку і звітності тих, чи інших операцій. Це впливає із змісту експертних спеціальностей – дослідження документів бухгалтерського, податкового обліку і звітності; документів про економічну діяльність підприємств і організацій; документів фінансово-кредитних операцій. У разі, якщо дані обліку суперечать фактичним обставинам і іншим доказам по справі, то оцінку таких доказів проводять судово-слідчі органи. Надання оцінки показанням свідків та іншим доказам, припущення щодо відсутності можливості виконання операцій виходить за межі компетенції експертів.